

Per què un monument a Colom a Barcelona?

Stéphane Michonneau

Universitat Lille 3 (França)

El monument a Colom és la culminació d'una política de memòria nascuda a l'entorn del 1860 l'apogeu de la qual va tenir lloc amb la celebració de l'Exposició Universal del 1888. Alhora representa la seva expressió més bella, però també el seu cant del cigne: amb el monument a Colom conclou l'edat d'or de l'«estàtuamania» tan característica del final del segle XIX a Barcelona. Aquest edifici singular, però, el més gran construït al món en homenatge al gran descobridor, no es pot aïllar d'un conjunt més ampli.

Passió colombina

Quan Barcelona inaugura el monument a Colom, aquesta figura ja fascinava el món occidental des de la dècada de 1830. A Espanya, així com a Itàlia i a França, hi ha milers d'obres que narren la vida del descobridor i que competeixen pels seus orígens nacionals: hi ha més de vint obres del segle XIX que defensen la tesi que Colom era català! Des de la fi del segle XVIII, van començar a aparèixer monuments, especialment als Estats Units. Durant el Romanticisme (1830-1860) es van multiplicar els monuments i els records públics: el 1837 es va esculpir a Barcelona la primera referència a Colom, al baix relleu de la façana dels Porxos d'en Xifré. Però va ser a partir del 1860 quan realment una onada d'inauguracions va arrasar per tot Europa i les Amèriques. El 1888, el monument de Barcelona és tan sols el 58è edifici commemoratiu del món, si es tenen en compte les plaques commemoratives i els diversos monuments i escultures que guarneixen les façanes de multitud d'edificis. La meitat d'aquests emplaçaments reflecteixen els episodis de la vida del descobridor, i l'altra meitat no té cap relació amb la vida de Colom, sobretot a l'Amèrica del Nord. En aquell moment ja hi havia set monuments a Espanya: a Cartagena, Madrid, Sevilla, Salamanca i Barcelona. Uns altres vuit els van seguir ben aviat, entre el 1888 i el 1892, amb motiu del IV centenari del descobriment d'Amèrica, aquests a Granada, València, Sevilla, Pontevedra, Las Palmas, La Rábida, Salamanca i Cadis. A Madrid trobem tres representacions de Colom: una al Ministeri d'Ultramar (1875), una altra al palau del Senat i la més important, la plaça de Colón (1885), erigida per Jeroni Suñol. Però la de Barcelona les supera a totes en importància. El mite de Colom s'entén, així doncs, a escala euroamericana.

Aquesta passió s'explica per l'essència romàntica del mite de Colom: un home normal amb un destí marcat per la seva genialitat, l'autor d'un gest que inaugura la modernitat, l'encarnació de la llibertat individual contra els prejudicis de l'època, un orgull per als països que es disputen els seus orígens (principalment Espanya, França i Itàlia). Va ser especialment als Estats Units on es desenvolupa aquesta lectura liberal. Per tant, Colom és un dels primers herois mundials, i Catalunya no resta apartada d'aquest moviment general.

A Barcelona, Colom abans de Colom

Abans que el seu monument ocupés una de les places principals de Barcelona, Colom ocupava un lloc destacat a la memòria dels barcelonins. Íntimament relacionat amb el culte als Reis Catòlics al principi, aquest culte té per objecte celebrar el naixement de l'Espanya moderna a la conquesta de l'imperi americà. Colom s'associava al nom de la plaça reial on s'havia d'erigir un monument a Ferran el Catòlic. Per extensió el nom de Colom serveix per honrar el regne liberal d'Isabel II i els projectes colonials espanyols al nord d'Àfrica el 1860: aquesta associació es dona sovint en la resta dels monuments espanyols a Colom, sobretot pel que fa als de Madrid i La Rábida. Tanmateix, a Barcelona, l'homenatge que es fa a Colom sembla anar deslligat del culte monàrquic en la dècada de 1860.

El 1863, quan Víctor Balaguer bateja els carrers de l'Eixample, el nom de Colom està clarament vinculat al mite colonial. Balaguer presenta el marc general que veurà prosperar, uns anys després, el projecte del monument a Colom: en primer lloc, per la seva visió liberal de la història, Balaguer va fer de Colom un símbol de llibertat, un sentiment que, segons ell, caracteritza el poble espanyol i, encara més, el català. Per a Balaguer, és la cultura pròpia dels catalans el que els va permetre conservar la sensació de llibertat, un sentiment que ell creu perdut a la resta del país a causa de l'excessiva centralització de l'Estat. En segon lloc, l'Espanya monàrquica amb la qual somia Balaguer es compon de la unió, per igual, de les corones d'Aragó i de Castella, una espècie de doble monarquia: per a Balaguer, Colom es va adreçar tant a Ferran com a Isabel, i aquesta és la clau del seu èxit. En tercer lloc, Colom simbolitza també el triomf de l'imperialisme espanyol, ja que, segons l'escriptor, tota conquesta és signe de poder i prosperitat. Per això, Víctor Balaguer té una predilecció molt romàntica per les vides d'aventurers (Colom, Alí Bei, Roger de Llúria, Llança, Entença, Vilamarí, etcètera), el destí individual dels quals traeix el de «la primera nació marítima del seu temps», Catalunya. Però aquesta conquesta ultramarina no és pas una reconquesta: a Barcelona, l'aventura de Colom no va venir motivada per la religió, sinó pel progrés. De fet, el monument a Colom de Barcelona no fa cap referència a una possible motivació religiosa. Entre l'exaltació de l'imperi

colonial català de l'edat mitjana i la de l'imperi colonial americà de la fi del segle XIX, Colom és una figura de transició, ja que, nascut al Mediterrani, dona a Espanya un horitzó atlàntic. Simbolitza força bé el triomf dels indians, que van marxar a Cuba per fer riquesa i van tornar a Catalunya per invertir el capital en la indústria incipient. El dit de l'estàtua de Colom assenyalava alhora la Mediterrània i l'Atlàntic. Així doncs, lloar Colom és, per a les elits de l'època, afirmar al mateix temps les seves ambicions colonials i el paper concret que té Catalunya en aquest projecte de grandesa d'Espanya.

Una glorificació de l'imperi

A Barcelona, el monument de Colom no és l'únic que honra la conquesta colonial: els monuments a Galceran Marquet, Prim, Güell, López i el de la guerra d'Àfrica del 1860 (plaça de Tetuan, sense fer) en són testimoni. En aquesta mateixa època, el 1874, neix el projecte del monument a Colom entre les elits conservadores de la ciutat. L'ajuntament reprèn immediatament la iniciativa, fins i tot abans que apareguessin projectes semblants a Madrid i a Huelva. És a dir, Catalunya té un paper clau en el culte de Colom a Espanya. Però, per començar, el monument a Colom fa un gir particular: pretén ser un himne als valors individuals de l'emprenedor i exalta la gesta imperial segons els interessos de les elits comerciants i industrials catalanes.

La composició de la comissió del monument representa aquesta iniciativa de les elits: hi trobem, essencialment, grans responsables del partit conservador (Duran i Bas, Coll i Pujol, Cabot i Rovirosa), de grans industrials, comerciants i banquers (Arnús, López i López, Amell i Bou) i una part important del món artístic (Pirozzini, Martorell i Buïgas). La subscripció, entre el gener del 1882 i el març del 1886 només va reunir les elits, empreses i diverses contribucions vingudes de tot Espanya i d'Amèrica. Resulta molt insuficient per cobrir el cost del monument, però és típica d'un model estret de mobilització de les elits liberals que no pretén associar les classes mitjanes amb les populars. En aquesta època de restauració monàrquica (1874), el projecte és una garantia d'adhesió de les elits barcelonines al nou règim, però també proposa una reivindicació econòmica i imperial, condició d'aquesta adhesió. De fet, quan Espanya es revela incapaç d'assolir aquest objectiu, el 1898, amb la pèrdua de les darreres possessions americanes, les elits barcelonines es van distanciar de la monarquia i es van acostar a la causa catalanista.

La joia de l'Exposició del 1888

El monument a Colom no es pot aïllar del seu context: la celebració de l'Exposició del 1888. Des del principi, es va concebre com la joia de l'exposició. L'agost del 1887, Duran i Bas va publicar una

important memòria que preveia la conclusió de grans obres d'embelliment de la capital catalana, entre les quals tenia prioritat l'estàtua de Colom. Els itineraris turístics que es distribuïen als visitants els animaven a recórrer tota la ciutat seguint una ruta que connecta tots els monuments esmentats anteriorment. Així, doncs, el monument a Colom es troba integrat en un relat general sobre la història de Barcelona que és un gran llibre d'història a cel obert. Aquesta promoció es fonamenta en dos missatges: en primer lloc, Colom és una figura espanyola universal que ha aportat la civilització. En segon lloc, Colom és un home lliure i modern, valors que Catalunya vol encarnar a Espanya.

El mateix monument proposa al visitant que torni a recórrer l'aventura de Colom, des de la sortida d'Espanya fins al descobriment. La plaça que l'acull, flanquejada per monstres marins i proes de La Niña i La Pinta, evoca els perills del món marítim. Aquesta plaça serveix de porta d'entrada marítima a Barcelona, especialment per a la reina que va venir a inaugurar l'Exposició, i Barcelona es presenta com la «nova Amèrica» de l'Espanya moderna. La base del monument evoca a tots els que van fer possible el viatge: Catalunya hi apareix en un bon lloc, però sempre unida a la resta d'Espanya, simbolitzada per lleons. El tronc de la columna explica els perills del viatge i, al mateix temps, la columna representa un far. El cim explica el moment clau en què Colom veu terra ferma i posa els peus a Amèrica.

Hi ha molts comentaris de l'època que insisteixen igualment en la proesa tècnica del monument: aleshores era la columna més alta del món (63 m). Completament de metall i dotada d'ascensor, el monument és una prova del saber fer de la indústria catalana. El seu muntatge és herculi i la bastimentada fascina de tal manera que es considera mantenir-la! La grandesa del monument demostra així la superioritat de Catalunya en la cursa del progrés. D'aquesta manera, també es tradueix com la pretensió de les elits catalanes per conduir la renovació d'Espanya, tant en un pla econòmic (indústria) com polític (imperi i doble monarquia). L'imperialisme és el nucli d'aquesta pretensió de modernització.

I després del 1888?

El 1888 representa alhora el triomf de Colom a Barcelona i el seu cant del cigne. De fet, el futur del monument de Colom és contradictori: d'una banda, desapareix ràpidament de les commemoracions oficials barcelonines, fins i tot el 1892. En aquesta època, els nombrosos monuments de Colom inaugurats a Espanya tenen un altre significat, el de la reconquesta religiosa i l'exaltació de la monarquia. El monument de Barcelona discrepa amb el mite de Colom tal com es va construir a la resta d'Espanya. A partir del 1892 s'abandona, ja que Catalunya coneix els inicis de la profunda

revolució cultural que floreix en el modernisme, molt crític amb els projectes culturals i polítics de la generació liberal. Per a la nova generació catalanista, aquest monument no s'integra bé amb una nova visió del passat de Catalunya que forma una nació a part. El monument no protagonitza gaires commemoracions noves, almenys fins al 1911, quan van aparèixer els primers cultes a la raça (Fiesta de la Raza). D'altra banda, l'èxit popular del monument no es nega mai, com en són testimoni les nombroses targetes postals editades durant l'època. El monument s'integra al perfil de la Ciutat Comtal: esdevé una icona de Barcelona, indefinidament reproduïda i fotografiada. El seu èxit turístic és molt més rellevant que el seu èxit polític.